

Domokos Mátyás

LEVÉL A GYÚJTÓFOGHÁZBA

Illyés Gyula levele Déry Tibornak

Kedves Tibor,

vasárnap szerettem volna kimenni, sajnálom, hogy nem lehetett. Most vasárnap okvetlenül kimegyek. Addig is szórakoztatásul szeretnék írni egy-két sort –, mert hír nemigen van. Ügyedben változatlanul folyik az utánjárás, van akadály, de van remény is. Egy-két nap múlva többet tudunk.

Szórakoztatásul, vigaszul csak azt írhatom, hogy itt kint sem töltenéd vidámabban az időt. Lóg az orrunk; barátaink közül szinte senki sem dolgozik. Magam olyan lelkiállapotban vagyok, hogy elsősorban azért szeretnék látni, hogy te vigasztalj meg egy kicsit. Önzésből megyek el hozzád, hiányzik a heti együtt-sóhajtozás.

Hogy a lélekkel komolyabb baj van, az abból látszik legjobban, hogy már verset sem olvasok szívesen. Az ifjak most adják ki pedig, szinte rohamszerűen, könyveiket. Radnótié már megjelent, most jön Vasé, Weöresé s másoké –; most vizsgálják ez a nemzedék. Alig hiszem, hogy nemzedéki szerepet be tudnak tölteni: nem okosítanak meg, nem derítenek fel, nem magyaráznak meg nagy dolgot. Jó költők, nyelvük már fel van vágva, de lelkük még nem. Kívánom nekik, meg nem is. Az irodalom hasznát látná, ők személyesen szenvednének. Talán a mi érthetetlen szenvedésünknek is ez lesz a magyarázata? Erre gondolj, efelé koncentrálj magad.

Georges mondta, hogy könyveket szeretnél. Azóta bizonyosan már megkaptál egy-kettőt. Gondoltam, hogy szerzek újabban megjelent műveket –, az ördög vigye, érdeklődésem e téren sem fog. A prózában is az volna a baj, ami a költészetben? Vagy mi várunk túlságosan sokat az irodalomtól? Akkor nekünk is kell e várakozásból valamit teljesítenünk.

Szeretettel öllelek,
Gyula

1938. dec. 14.

*

Ez a levél Déry Tibornak a Petőfi Irodalmi Múzeum kezelésében zárolt s nemrégiben részlegesen felszabadított hagyatékában őrződött meg. – Ismeretes, hogy Déry Tibor a Cserépfalvi Könyvkiadó megbízásából lefordította André Gide útirajzát, melyben a Szovjetunióban szerzett benyomásait örökítette meg, ahová a szovjet írószövetség meghívására látogatott el 1936. június 17-én, és augusztus 22-én tért haza Párisba. Könyvét a Gallimard Könyvkiadó jelentette meg 1936-ban; Déry Tibor fordítása 1937-ben látott napvilágot, a magyar nyelvű kiadást azonban három nappal a megjelenése után elkobozták, az ügyészség pedig eljárást kezdeményezett a fordító ellen „az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló, sajtó útján elkövetett izgatás vétsége miatt”. Ezt a könyvet „a fasiszta Olaszországban antikommunista műként szabadon forgalmazták, Franciaországban szerzőjét a sztálinisták támadták” – emlékezett vissza három évtizeddel később ÍTÉLET NINCS című önéletrajzi regényében Déry Tibor –, „Magyarországon épp ellenkezőleg, fordítóját kommunista propagandáért elítélték”. Kéthavi fogházbüntetésre, ame-

lyet 1938. november 30-án kezdett meg a budapesti Gyűjtőfogházban, s 1939. január 31-én szabadult. (Egyébként Déry is megírta „fogságom naplójá”-t EMLÉKEK A GYŰJTŐFOGHÁZBÓL címmel. In: Déry Tibor: KÉT EMLÉK. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955, illetve: BOTLADOZÁS 1–2. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.)

Illyés Gyula, aki több levelet is írt a Gyűjtőben raboskodó Déry Tibornak (közülük egyet, 1938. december 20. táján keltezéssel teljes terjedelmében már korábban közölt Ungvári Tamás az ARCOK ÉS VALLOMÁSOK sorozatban 1973-ban megjelent DÉRY TIBOR-könyvében; egy másikat pedig, az 1938. december 6-i keltezésűt Botka Ferenc a Petőfi Irodalmi Múzeum „KÖLTŐ, FELELJ!” TANULMÁNYOK ILLYÉS GYULÁRÓL, 1993 című kiadványban). „Egyetlen íróhoz sem fűzött olyan régi s olyan nyílt hangú kapcsolat, mint hozzá – olvasható Illyés Gyulának A DÉRY DOSSZIÉ, VAGY AZ ÁLRUHÁS KÖLTŐ című visszaemlékezésében (Kortárs, 1974. október). – Még a húszas évek elején ismerkedtünk össze Párisban, közvetlenül az ő kiérkezése után. [Déry Tibor 1923-ban érkezett ki Párisba, ahol volt napszámos, bolti szolga, raktárnok, németnyelv-tanár, bélyegkereskedő, majd csődbe ment, maradék pénzét pedig eljátszotta Monte-Carlóban. – DM.] Nem a lakásán, ahogy ő emlékszik, hanem – az én emlékezetem szerint – valamelyik montparnasse-i kávéházban. Rögtön neki is ültünk, ami végett találkoznánk volt, azt hiszem, Bölöni (vagy Tihanyi) közvetítésével. Én készítettem el egyik hosszú versének – A NAGY TEHÉN-nek – francia nyersfordítását.” Kettejük barátsága halálig kitartott, kisebb-nagyobb nézeteltérések, viták ellenére, de ahogy Illyés írta, mindig „figyelemmel, teljes jóhiszeműséggel egymás iránt”. S éppen a harmincas évek második felében volt – lehetett – a legszorosabb a kapcsolat közöttük, hiszen jóformán naponta találkoztak egymással: „A Florenzben [egy Szabadság téri, azóta megszűnt kávéházban – DM.], ahol naponta egymás mellett dolgoztunk. Igen jó viszonyban voltunk. Alig volt elkészült írásunk, amit nem mutattunk meg egymásnak, azon melegében. A Florenz délelőttönként szinte puszta üres volt, délutáni és esti kártyások fészkeinek készült... Dél felé a terem egy messzebb asztalánál Sándor Kálmán terített papírt maga elé. Benyitott – mindig kicsattanó arccal, mindig csillogó szemmel, mindig lázas novellatervvel – Gelléri Andor Endre.” A DÉRY DOSSZIÉ-ban megemlítődik, hogy Déry 1924-től fogva jól ismerte Illyés akkoriban a Lehel úton élő édesanyját is; szinte naponként látta. A visszaemlékezés még azt a groteszk tény is rögzíti, hogy Karinthy Frigyes és Déry Tibor párbaja során Illyés volt az egyik párbajsegéd, s hogy közvetlenül a háború után, 1945-ben együtt látogattak el Illyés szülőföldjére, a pusztára, Rácegresre, ahol a jó légkörű látogatás végeztével Déry azért megjegyezte: – Nem gondoltam, hogy ilyen sivár! Sár bokáig, bűz, még itt a szőlőnél is.

Ez a levél jellemző dokumentuma annak, hogy a két háború közötti magyar irodalmi életet mennyire áthatotta a nemzedéki szemlélet, de legfőképpen annak, hogy a hivatalos Magyarországgal szemben álló, haladó szellemű magyar irodalmat bizonyos mértékig megosztó népi-urbánus ellentét ellenére is milyen magától értetődő szolidaritásérzés fűzte össze az írókat, költőket egymással.

Jegyzetek

„Ügyedben változatlanul folyik az utánjárás” – Illyés Gyula Bethlen Margit grófnőt és Hegedüs Lórántot igyekezett rávenni, hogy Herczeg Ferencsel együtt járjanak el Déry Tibor érdekében. Az 1938. december 20. táján keltezésű s az Ungvári Tamás könyvében közreadott levélben erre nyílt célzás olvasható.

„most vizsgáljuk ez a nemzedék” – az ún. „harmadik nemzedék” költőiről van szó. Radnóti Miklós kötete, a MEREDEK ÚT 1938-ban jelent meg; Vas Istváné, a MENEKÜLŐ MŰZSA ugyancsak 1938-

ban, Weöres Sándoré, A TEREMTÉS DICSERETE úgyszintén. Ez idő tájt megjelent további kötetek a harmadik nemzedékhez sorolt költőktől: Berczeli Anzelm Károly: JÚLIUS, 1938; Csorba Győző: MOZDULATLANSÁG, 1938; Dsida Jenő: ANGYALOK CITERÁJÁN, 1938; Forgács Antal: IDŐM TÖRVÉNYE SZERINT, 1938; Hajnal Anna: HIMNUSZOK ÉS ÉNEKEK, 1938; Kiss Tamás: RÉGI REGGELEK, 1938; Jankovich Ferenc: A VIHARHOZ, 1939; Jékely Zoltán: ÚJ ÉVEZRED FELÉ, 1939; Kálnoky László: AZ ÁRNYAK KERTJE, 1939; Szabédi László: ALKOTÓ SZEGÉNYSÉG, 1939; Takáts Gyula: MÁJUS, 1939.

„Georges mondta” – Déry Tibor öccse, György.

(A *Páris* helynév ortográfiáját, ellentétben az akadémiai helyesírási szabályzat előírásával, megtartottuk abban a formában, ahogy korábban általánosan használták, annál is inkább, mivel Illyés Gyula haláláig következetesen ezt az alakot használta, amit meg is indokolt, egyebek között azzal, hogy Ady, Petőfi, Batsányi verseiben így fordul elő, s „*az én szerény tollam – a nagyok nyomán – szintén Páriszt vet lankadatlanul papírra. Am nyomtatásban rendületlenül Páriszt olvasok a saját szövegemben is*”. Lásd: MÁS GOND HÍJÁN. In: Illyés Gyula: NAPLÓJEGYZETEK, 1961–1972. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.)

Schein Gábor

(SEMMIÉRT SEM KÁRPÓTLÁSUL)

Hatvan évvel ezelőtt mit mondhattam volna annak a kislánynak, aki túlméretezett biciklijén, ahogy a kép mutatja, éppen a malom felé tart, végigzötyögött a döngölt úton, a nemrég lerakott macskaköveken, közben talán megállt az órásműhely előtt, lement az egyik nagybácsihoz, hogy pénzt kérjen, vajon mit értett volna meg, ha miután csilingelve becsukódik az ajtó, és ő odalép a biciklihez, megszólítottam volna, hogy elmondjam neki, egy év múlva hogyan viszik el az apját, és miért nem lesz szabad a nevét évtizedekig kiejteni, miként fogynak el körülötte a nagybácsik, a nagynénik, és ő, aki életben marad, miért választja majd mindig a megdönthetetlenül biztosat, férjben, munkában, hogy hatvan év múltán igazi könnyekkel sírva tudjon olyasmin töprengeni, hogy „mi lett volna, ha”, és folyton bocsánatot akarjon kérni tőlem, aki későn, semmiért sem kárpótlásul megszülettem, és a fényképen annyit nézegettem azt a kislányt, aki előbb nővérem lett, aztán hosszú copfba kötött barna hajával, sosem változó húgom.